

H. K. Riikonen

Filosofien kuolintavoista vakavanhauskasti

Filosofin kuolema. Toim. Timo Kaitaro & Markku Roinila. Summa, Helsinki 2004. 350 s.

Aloittelevana tutkijana näin aikoinaan erään tuntemani nuorehkon, tuolloin vastikään väitelleen filosofin Helsingin yliopiston kirjastossa. Hän käveli edestakaisin syvissä mietteissä – niin syvissä etten katsonut sopivaksi mennä häntä keskeyttämään. Jonkin aikaa myöhemmin tapasin toisen tuttavani yliopiston kahvilassa. Hän tiedusteli, olinko kuullut mitään mainitusta filosofista. Järkytyksekseni sain kuulla hänen kuolleen, tehneen itse-

murhan, kuten sittemmin ilmeni. Filosofin syvät mietteet kirjastossa olivat itsemurha-ajatuksen pohdintaa – tältä ajatukselta en tietenkään voinut välttyä, yhtä vähän kuin siltäkään kysymykseltä, olisiko tervehtimään meneminen muuttanut tilannetta.

Miten erilaista suhtautuminen kuolemaan ja traagisiin tapahtumiin voi olla, kun todellisuudesta siirrytään käsittelemään niitä teoksessa, jolla on yhteyksiä sellaisiin lajityyp-

peihin, joissa on kuvauksia erikoisista kuolemantapauksista ja esitely kuolevien viimeisiä sanoja, sen osoittaa Timo Kaitaron ja Markku Roinilan toimittama kokoelma *Filosofin kuolema*. Vakavaan aiheeseen siinä liittyy aimo annos makaaberia komiikkaa.

Teoksessa on mukana artikkelit liki 40 filosofin kuolemasta, kirjoittajinaan lähes yhtä monta koti- ja ulkomaista tutkijaa. Esitykset ovat kaikki

lyhyitä, tavallisemmin kolmesta kahdeksaan sivua. Walter Benjamin on tosin saanut 28 sivua – Markku Koivusalon kuvaus Benjaminin pakomatkaista etenee miltei jännityskertomuksen tapaan – ja Descartesia käsitellään kahdessa artikkelissa. Venäläisten filosofien kohtaloita esitellään kokoavasti yhdessä artikkelissa. Eurooppalaisen kulttuuripiirin ulkopuolelta ovat mukana Avicenna ja Averroes, joita koskevat artikkelit on kirjoittanut Taneli Kukkonen. Monista yhteisistä piirteistään huolimatta esitykset ovat riittävän erilaisia. Ne ovat myös kaikki mukaansatempaavasti kirjoitettuja liikkuen jännittäväällä tavalla tutkielman, esseen ja pakinan välimailla eikä kuriositeettjakaan karteta. Niin vaihtelevia ja erilaisia käsittelytapoja kuin kirjoituksissa onkin noudatettu, tekstit ovat tasoltaan varsin tasaisia: arvostelija voisi tällöin oikeastaan tyytyä vain luettelemaan kirjoittajat tai jättää yksittäiset kirjoittajat kokonaan mainitsematta tai sitten – niin kuin tässä on menetelty – nimetä vain muutamia senkin uhalla, että monia hyviä kirjoittajia jää mainitsematta.

Kuolintapojen kirjo

Filosofien kuolintavat ovat yhtä moninaisia kuin ihmisten yleensäkin. Vaikuttaa tosin – ainakin tämän kokoelman valossa – että filosofin elämässä on paljon vaaroja. Filosofi on nimittäin saattanut joutua tyhjentämään myrkkymaljan (Sokrates – mitä muuten olisi tapahtunut, jos tuomittu olisi kieltäytynyt myrkkymaljasta, kysyy Arto Siitonen sattuvasti), tulla ristiinnaulituksi (Jeesus) tai hänet on pakotettu tekemään itsemurha (Seneca) tai sitten hän on eri syistä ajautunut itsemurhaan (Benjamin, Turing). Hänet on voitu myös murhata (Cicero, Moritz Schlick) tai ainakin hänen kuolemansa kohdalla on liikkunut huhuja myrkytyksestä (Descartes, Schiller, Turing). Venäjällä ja Neuvostoliitossa filosofit näyttävät olleen jatkuvasti vaarassa: jollei ole menettänyt henkeään vankileirillä, niin odotettavissa on ainakin ollut karkotustuomio tai maanpakolaisuus.

Kuten muitakin ihmisiä, filosofeja ovat vieneet kuolemaan sairaudet, kuten syöpä (Hume, Peirce, Wittgenstein), sydänvaivat (Schopenhauer, James), epidemiat (Descartes, Hegel) tai Aids (Foucault). Platonin väitetään kuolleen syöpäläisten takia. Kokoelman ainoa nainen, Mary Wollstonecraft, kuoli lapsivuodekuumeeseen. Kuolinsyynä ovat voineet olla myös kylmetymisen seuraukset (Bacon – Suomessa muuten yleisoppinut Porthan) ja liikenneonnettomuus (Tuomas Akvinolainen – liikennevälineenä aasi). Erikseen voidaan mainita kuoleminen nälkiintymiseen (Kurt Gödel)¹ tai syömällä kuoleminen (La Mettrie). On myös kirjattu yksi minuutteja kestäneestä sydämenpysähdyksestä selviytyminen (A. J. Ayer, jonka elinvuosiksi Tuomas K. Pernu on niin ollen merkinnyt 1910–1988, 1988–1989).

Sangen kiinnostava patologinen tapaus on Floora Ruokosen esittelemä Schiller, jonka kuluttavien ja epäterveellisten elämäntapojensa (kiihkeää työskentelyä samppanjan ja tupakan voimalla) takia olisi odotanut menehtyneen jo useita vuosia ennen kuin kuolema hänet korjasi 46 vuoden iässä. Schillerin kohdalla yksityiskohtaista aineistoa on tarjonnut myös ruumiinavauspöytäkirja. Jeremy Benthamia puolestaan voidaan hänen kuoltuaankin katsella ruumiina vaatteet päällä – hän jopa vaikuttaa hyvinvoivalta. Maorien tekniikalla kuivatun, mutta prosessissa kutistuneen pään tilalla tosin on vahasta tehty pää; alkuperäinen on katseltavissa lautasella jossain suljetussa tilassa, kuten Jyrki Siukonen tietää kertoa.

Filosofoja ovat vaivanneet myös monenlaiset sairaudet koliikista (Plotinos) ja kihdistä (Boureaud-Deslandes, Leibniz) masennukseen (Peirce) ja burnoutiin (Descartes). Kant sen sijaan pysyi terveenä viimeisiin vuosiinsa saakka. Yleisesti ottaen mukaan valikoituneet filosofit ovat olleet melko pitkäikäisiä. Kokoelmassa esiteltyjen filosofien keski-ikä (ryhmänä käsiteltyjä venäläisiä lukuun ottamatta) on noin 63 vuotta. Nuorimpana kuoli Jeesus (37-vuotiaana); pitkäikäisin puolestaan

oli 90-vuotiaana kuollut skeptikko Pyrrhon.

Kuolinpaikkojakin on artikkeleissa kirjattu: Epikuros ja Seneca kuolivat ammeessa, mutta Kant – säntillisten elämäntapojensa mukaisesti – vuoteessa. Schopenhauer kuoli sohvalla ja Moritz Schlick murhattiin yliopiston portailla. Epikuroksesta kirjoittanut Pauliina Remes on saanut ammeessa kuoleminen vaikuttamaan miltei ihanteelliselta: viiniä nauttien ja vettä jaloilla polskutellen.

Hautaaminen ja kuolemanjälkeinen elämä

Vaikka Platon haudattiin juhmallisin menoin ja vaikka Anaksagoraan kuolinpäivästä tuli vainajan toivomuksen mukaisesti Lampsakoksen koululaisten vapaapäivä, ei hautaansaattaminenkaan aina ole ollut ongelmatonta. Hegelin kuolinsyö, kolera, piti salata, koska kansallisfilosofin ei sopinut kuolla sellaiseen tautiin ja koska siihen kuolleet piti haudata yhteishautaan kaupungin ulkopuolelle, kuten Laura Werner artikkelissaan muistuttaa. Johanna Oksala puolestaan palauttaa mieliin, miten Foucault'n kuolinsyötä yritettiin salata; Oksala käsittelee myös pitkään vaikuttanutta näkemystä filosofian ja rationaalisen ajattelun yhdistymisestä mieleen, jolloin ruumiin ja mielen dikotomia sulkee ruumiin pois filosofian piiristä.

Filosofien kuolemanjälkeisestä elämästä ei tiedetä kovin paljon, mutta tätäkään aihepiiriä ei ole tyystin unohdettu. Oraakkeli on nimittäin kertonut, että Plotinos liittyi kuoltuaan jumalten seuraan, jonne Platon ja Pythagoras olivat liittyneet jo aikaisemmin. Pauliina Remes on kuvannut seuraavasti Plotinoksen siirtymisen, tai ympäristönvaihdoksen, kuten sitä artikkelissa sattuvasti nimitetään: ”Kun hän hengitti viimeisen hengähdyksensä, käärme luikerteli sängyn alta. Tämä käärme oli Plotinoksen jumalallinen demoni, hänen sielunsa kantotuoli sairavuoteelta jumalten juhliin. Se katosi seinässä olevaan rakoon.”

Tuomas K. Pernun esittelemä A. J. Ayer on kiinnostava tapaus sikäli,

että hän palasi kuolleista elämään. Sydämenpysähdyksen aikana hän kohtasi valon muodossa ”universumin hallituksen”. Koska hallituksen aikaministerit olivat tehneet työnsä huolimattomasti, Ayerin tehtäväksi tuli universumin paneminen järjestykseen aikaa manipuloimalla. Ongelmaksi muodostui kommunikoiminen aikaministerien kanssa; se ei onnistunut edes taskukelloa heiluttamalla.

Näkemyksiä kuolemasta ja elämästä

Teoksen artikkeleissa pyritään tavalisesti esittelemään myös filosofien keskeisiä oppeja ja erityisesti sitä, mitä he mahdollisesti ovat kuolemasta sanoneet ja opettaneet. Antti Kajas hahmottelee Pythagoraan, kokoelman varhaisimman filosofin, sielunvaellusopin (*metempsykosis*). Mika Perälä esittelee Ciceron pohdintaa siitä, onko kuolema hyvä vai paha asia, sekä todisteluja sielun kuolemattomuudesta. Mats Bergman osoittaa, miten voimakkaasti kysymys tieteen ja uskonnon suhteesta oli mukana Peircen kirjoituksissa. Mikko Salmela kytkee Kailan *Syvähenkisessä elämässä* esittämät näkemykset kiinnostavasti niin Schopenhaueriin kuin Spinozaankin.

Esillä on myös suhtautuminen itsemurhaan. Juha Sihvola esittelee paitsi Platonin näkemyksiä sielun kuolemattomuudesta myös tämän erittäin kielteistä suhtautumista itsemurhaan, mikä tulee esille niin *Faidonissa* kuin *Laeissakin*. Markus Tamminen puolestaan käsittelee Senecan vastakkaista kantaa, itsemurhaa puolustavia argumentteja. Senecan itsemurhaa selvittäessä voi pitää mielessä Neron hovin toisen hahmon, epikurolaisen Petroniuksen vastaavan itsemurhan, joka kääntyy miltei stoalaisen Senecan itsemurhan parodiaksi. Tapahtumasta on säilynyt kuvaus Tacituksen *Annaaleissa* (XVI. 18–19). Tommi Uschanov mainitsee William Schultziin viittovan Wittgensteinin itsemurhan pelon ja filosofin nuoruuden aikaisen itsemurha-aallon Wienissä sekä eräiden läheisten nuorempien ystävien menetyksen.

Lähes oman lukunsa muodostaa Alexandre Métraux’n käsittelemä André-François Boureau-Deslandes. Paitsi että hän kirjoitti teoksen suurmiehistä, jotka olivat kuolleet pilaillen (1712), hän itsekin kuoli pilaa tehden: hän nimittäin kirjoitutti notaarilla peruutuksen moraalittomista teksteistään, mutta jätti sen allekirjoituksetta. Tämä pila tosin jää jälkeen *Decameronessa* (1.1.) kuvatusta synnillisestä notaarista Ciappellettosta, jota väärän rippitunnustuksen takia ryhdyttiin palvomaan pyhimyksenä.

Kuolemaa koskevien näkemysten ohella kokoelmassa esitellään filosofien näkemyksiä elämästä ja elämänsenteesta. Sebastian Slotte esimerkiksi antaa Pyrrhonin yhteydessä yleisemmän kuvan skeptisismistä ja Floora Ruokonen käsittelee Schillerin leikkiteoriaa. Ilkka Niiniluoto kuvaa Moritz Schlickin murhan taustaa ja sen johdosta pidettyä oikeudenkäyntiä sekä ajan antisemitismistä. Jos suhteutamme artikkelit kirjoittajien asemaan, Niiniluodon kirjoitus on tässä suhteessa kiinnostavin. Näin ei ole niinkään siksi, että filosofian professori ja yliopiston rehtori kirjoittaa siinä yliopiston portaille murhatusta filosofista vaan siksi, että hallintobyrokraatti, yliopiston rehtori päättää kirjoituksensa Schlickin sanoihin nuoruudesta ja luovuudesta ja kehoitukseen ”Säilytä nuoruuden henki!”

Valinnan vaikeus

Kun toimittajat esipuheessaan nimenomaan mainitsevat siitä, että kyseessä on monista eri mahdollisuuksista suoritettu valinta ja kun sivumääräkin on rajallinen, on tavallaan epäoikeudenmukaista ryhtyä osoittelemaan, että se jase mielenkiintoisen tai poikkeuksellisen kuolintavan omannut tai kuolemaa syvällisesti pohtinut filosofi puuttuu. Toisaalta houkutus tällaiseen osoittelemiseen käy liian suureksi, eikä sille voi olla antamatta periksi. Mutta otettakoon seuraavat esimerkit vain arvostelijan tarjoamina vaihtoehtoina ja täydennyksinä.

Naisfilosofien osuus valikoimassa rajoittuu yhteen, Mary Wollstonecraftiin. Naisilla on kyllä muuten

oma osuutensa kirjassa, mutta lähinnä miesfilosofien tuttavina ja sukulaisina. Edellisistä mainittakoon rouva Bevan, joka närkästytti Wittgensteinia sanomalla, että C. D. Broad oli tulossa teelle, ja Lisa Fittko, joka oli organisoimassa Benjaminin pakomatkaa. Sukulaisista voidaan mainita setänsä kuolemasta runoelman kirjoittanut Catherine Descartes – Martina Reuter onkin rakentanut artikkelinsa paljolti tämän runoelman pohjalle. Naisille olisi kuitenkin suonut aktiivisemmän roolin filosofeina. Mary Wollstonecraftin rinnalle voisi tarjota antiikin naisfilosofia Hypatiana, jonka kuolintapa on kaikkein karmeimpia. Pakanallista filosofiaa kannattaneen Hypatian kerrotaan joutuneen väkijoukon kappaleiksi repimäksi vuonna 415.

Antiikin ajalta voisi ajatella Lucretiusta, jonka *De rerum natura* -teoksen kolmas kirja käsittelee kuolemanpelkoa ja sen voittamista ja neljäs kirja (teoksen loppu) kuvaa Ateenan ruttoa. Lucretiuksen itsensä kerrottiin tulleen lemменjuomasta mielenvikaiseksi ja tehneen myöhemmin itsemurhan. Myöhäisantiikki tarjoaa puolestaan Boethiuksen, joka teloitettiin erityisen julmalla tavalla². Antiikin filosofien osuutta muuten tuskin olisi kannattanut lisätä – etenkin nyt kun Diogenes Laertioksen *Kuuluisien filosofien elämät ja opit* on suomennettu.

Uuden ajan filosofeista jää odotamaan ennen kaikkea Spinozaa, joka muuten tulee eräissä artikkeleissa esille, sekä 1800-luvulta Sören Kierkegaardia ja Friedrich Nietzscheä. Liikenneonnettomuudessa tai sen jälkiseurauksiin kuolleiden joukkoa puolestaan voisi Tuomas Akvinolaisen ohella täydentää Albert Camus’lla ja Roland Barthesilla. Kummankin kuolema on tarjonnut ainesta monenlaisiin pohdintoihin ja olettamuksiin. Venäläisten filosofien kohtaloita käsitellyt Jussi Hanén mainitsee karkotukseen joutuneen Mihail Bahtinin; toisaalta Bahtinin kuolema olisi kiinnostava tarkastelun kohde.³

Suomalaisista filosofeista Kaitaron ja Roinilan valikoimassa on mukana vain Eino Kaila, joka kuoli rauhallisesti (?) kesämökkillään kauniina

heinäkuun päivänä⁴. Joukkoon voisi liittää Turun akatemian filosofian ylimääräisen professorin, vuonna 1681 nuorena kuolleen Johannes (Juhana) Cajanusen. *De anima* -väitöskirjassaan Descartesin ajatuksia esitellyt Cajanus kirjoitti kuolinvuoteellaan merkittävimmän suomenkielisen kuolinrunon ja ylimalkaankin merkittävimmän suomenkielisen runon ennen 1800-lukua ”Etkös ole ihmisparka, aivan arka”. Turun akatemian professoreista Johan Welin kuoli tulipalossa Pariisissa 1744⁵.

Lähdekirjallisuudesta

Kuhunkin artikkeliin liittyy suppea mutta hyödyllinen, erikoisuuksiakin sisältävä lähdeluettelo. Käytetyistä lähteistä löytyy esimerkiksi J. A. Lylyn väitöskirja *Plootimos. Sielun Substantsiaalisuudesta* (1889) (mainitsematta tosin jää, että oppikoulun-opettajana ja lehtimiehenä toiminut Lyly päätyi maasta karkotettuna itsemurhaan). Hannoverin lääketieteellisessä korkeakoulussa on muuan Ekkehard Görlich tehnyt lääketieteel-

lisen väitöskirjan (!) aiheesta *Leibniz als Mensch und Kranker* (1987).

Joitakin lähde teoksia voisi täydennykseksi ehdottaa, kuten Wilhelm Lange-Eichbaumin patologisten tapausten ehtymätöntä aarreaittaa *Genie, Irrsinn und Ruhm* (1928/1942) ja Karl S. Guthken teosta *Last Words* (1992), joka käsittelee sekä viimeisiä sanoja että niitä koskevia antologioita. Itsemurhia (lähinnä tosin kirjailijoiden) on puolestaan tarkastellut A. Alvarez teoksessaan *The Savage God. A Study of Suicide* (1971), mainitakseni vain yhden aihepiiriä käsittelevän teoksen.

Kaiken kaikkiaan Kaitaron ja Roinalan toimittama *Filosofin kuolema* on sekä opettavaa että makaaberia viettymystä tyydyttävää luettavaa, joka yhdistää filosofien oppien ja elämän esittelyä kulttuurihistoriaan ja anekdotaaliseen ainekseen. Kun kyseessä ovat osin pakinatyyliin kirjoitetut artikkelit, ei joidenkin epätarkkuuksien osoittelemiseen kannata ryhtyä. Joissain tapauksissa tosin on mutkia oittu, kuten suorakaisessa väitteessä, että Shakespeare kopioi Hamletin sanat ”Ollako vai

eikö olla” Senecan *Troijan naiset* -näytelmästä (Hamletin monologilla on toki yhteyksiä erääseen näytelmän kuorolauluun). Formaattiltaan kätevän pienikokoista teosta kuvittavat näytteet Holbeinin *Suuresta kuolemantanssista*.

Viitteet

1. Mirja Hartimo sanoo Gödelin painaneen kuollessaan 29 kiloa. Osmo Pekonen puolestaan mainitsee teoksessaan *Minä ja Dolly. Kolumneja, esseitä, runoja* (Atena, Jyväskylä 1999, s. 144) Gödelin painoksi 39 kiloa.
2. Boethiuksen kuolemasta ks. Juhani Sarilan esipuhe hänen suomentamaansa Boethiuksen *De consolatione philosophiae* -teokseen (Vastapaino, Tampere 2001).
3. Ks. Katerina Clark & Michael Holquist, *Mikhail Bakhtin*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1984, s. 341–345.
4. Teoksessaan *Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata* (Otava, Helsinki 1998, s. 137) Mikko Salmela on tämentänyt Kailan kuolinsyyksi sydänvaivat. Kesämökki on puolestaan siinä yhteydessä akateemikon arvolle paremmin sopiva huvila.
5. Ks. lähemmin Jyrki Stukonen, *Mies palavassa hatussa. Professori Johan Welinin maailma*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006, s. 15–16 ja 219–220.